

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ВОЛКОВ Олександр Анатолійович

УДК 347.426.6

**ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ,
ЗАВДАНОЇ В СТАНІ КРАЙНЬОЇ НЕОБХІДНОСТІ
ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

Спеціальність: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права Одеської національної юридичної академії Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України
ХАРИТОНОВ Євген Олегович,
Одеська національна юридична академія,
завідувач кафедри цивільного права

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
академік Академії правових наук України
ЛУЦЬ Володимир Васильович,
Академія муніципального управління,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін,

кандидат юридичних наук
ЖЕКОВ Володимир Іванович,
Одеський апеляційний господарський суд,
суддя

Захист відбудеться 27 лютого 2009 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2

Автореферат розісланий 26 січня 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

П.П. Музиченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Здобуття Україною незалежності поставило перед нею низку завдань на шляху побудови демократичної правової держави, формування громадянського суспільства. Оскільки основною ознакою цього періоду розвитку є зміщення акцентів в бік захисту прав і законних інтересів приватної особи, проголошення забезпечення прав і свобод людини найвищою соціальною цінністю, то реалізація цих прав і свобод, їх законодавче забезпечення стає основним завданням держави. Відповідні положення знайшли відображення в чинному цивільному законодавстві.

Зобов'язання відшкодування шкоди є одним із важливих видів забезпечення належної реалізації прав і законних інтересів громадян, а тому мають бути чітко визначені правові засади відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам. Такого роду підхід характеризує ступінь розвитку демократії у суспільстві. Тому інститут зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди, посідає у цивільному праві особливе місце. Обов'язок відшкодувати протиправно заподіяну шкоду має майновий характер і полягає у відшкодуванні шкоди у натурі або в еквівалентному відшкодуванні збитків у повному обсязі. Стягнуте з того, хто завдав шкоди, майно передається потерпілому. Таким чином, поновлюється його порушена майнова сфера, усуваються негативні для потерпілого майнові наслідки вчиненого правопорушення.

Особливе значення має вирішення питань відшкодування шкоди, завданої правомірними діями, зокрема у стані крайньої необхідності, оскільки тут виникає колізія двох правомірних інтересів. З одного боку, завдання шкоди особою, яка перебувала у стані крайньої необхідності, допускається законом, а отже визнається правомірним і не вважається правопорушенням. З іншого, – сам факт завдання шкоди правам та інтересам іншої особи є явищем, яке зумовлює відповідну реакцію не лише з боку потерпілого, але й держави. Зокрема, потребує вирішення питання про відшкодування чи відмову у відшкодуванні такої шкоди.

Але й у випадку позитивного вирішення питання про відшкодування шкоди, завданої особою, яка діяла у стані крайньої необхідності, не до кінця вирішеними залишаються питання визначення суб'єктів, на яких покладаються шкідливі наслідки таких дій, встановлення підстав та умов відшкодування шкоди з урахуванням особливостей правової природи зазначених дій тощо.

Слід зазначити, що наукова розробка проблематики, яка стосується різних аспектів відшкодування шкоди, в юридичній науковій літературі певний час велась досить активно (праці Д.В. Бобрової, А.М. Беякової, Г.В. Єрмоєнко, Т.С. Ківалової, О.О. Красавчикова, М.С. Малєїна,

В.П. Маслова, Г.К. Матвєєва, С.Н. Приступи, С.Д. Русу, Я.М. Шевченко, К.К. Яїчкова та ін.), але значна кількість питань усе ще залишається недослідженою.

Зокрема, це стосується проблем відшкодування шкоди, завданої правомірними діями, щодо яких спеціальні дослідження обмежуються або працями, головним чином, загального характеру (Ч.Н. Азімов, О.І. Антонюк, О.В. Батожська, К.Ю. Бориславський, М.С. Малєїн, Р.М. Сидельников, Е.Л. Страунінг, Я.М. Шевченко), або працями, де розглядаються конкретні питання окремих випадків завдання шкоди правомірними діями (В.М. Зубар, Г.Ф. Нінідзе, Л.С. Новосельцева, П.Р. Стависький, Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, В.А. Чернат, Д.С. Шапошніков, В.Ю. Шемонаєв та ін.).

При цьому варто зазначити, що, хоча у деяких випадках досліджувалися й проблеми відшкодування шкоди, завданої діями особи у стані крайньої необхідності, однак вони мали місце або на підґрунті дослідження законодавства інших країн (Г.Ф. Нінідзе), або проводилися вітчизняними дослідниками на підставі раніше чинного законодавства (В.М. Зубар, Є.О. Харитонов, В.Ю. Шемонаєв).

На підставі викладеного можна зробити висновок, що дослідження проблем відшкодування шкоди, завданої діями у стані крайньої необхідності, є актуальним з теоретичної та практичної точок зору, а тому є усі підстави для вивчення відповідної проблематики у межах дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження є складовою частиною комплексної науково-дослідної теми Одеської національної юридичної академії на 2001-2005 роки «Правові проблеми становлення та розвитку сучасної Української держави» (державний реєстраційний номер 0101U0001195) та теми «Традиції та новації у сучасній українській державності і правовому житті» на 2006-2010 роки (державний реєстраційний номер 0106U004970). Також тема дисертаційного дослідження відповідає науково-дослідного плану роботи кафедри цивільного права на 2001-2005 роки «Традиція приватного права України» та на 2006-2010 роки «Традиції та новації у сучасному цивільному праві України», що є складовою загального напрямку досліджень Одеської національної юридичної академії.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є встановлення особливостей відшкодування шкоди, завданої правомірними діями особи, що перебувала у стані крайньої необхідності, з'ясування наявності специфіки правових рішень у цій галузі та визначення напрямів удосконалення правового регулювання відповідних відносин в Україні.

У зв'язку з цим завданнями дисертаційного дослідження були:

встановлення поняття та сутності зобов'язань відшкодування шкоди;

визначення поняття та ознак крайньої необхідності;
розмежування крайньої необхідності з суміжними категоріями цивільного права;

встановлення особливостей суб'єктного складу відносин, що виникають при завданні шкоди у стані крайньої необхідності;

визначення особливостей змісту норм вітчизняного цивільного законодавства; що регулюють відносини відшкодування шкоди, завданої діями особи, яка перебувала у стані крайньої необхідності;

встановлення характеру і тенденцій розвитку останніх у цивільному законодавстві України.

Об'єктом дослідження є цивільні правовідносини, які виникають у зв'язку із завданням шкоди у стані крайньої необхідності.

Предметом дослідження є зобов'язання відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності за цивільним законодавством України.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є загальнонауковий діалектичний метод, а також спеціальні наукові методи логічного, системно-структурного, порівняльного та історичного аналізу, які у сукупності були застосовані для з'ясування сутності зобов'язань відшкодування шкоди та підстав їхньої диференціації, а також специфіки цих зобов'язань при завданні шкоди діями у стані крайньої необхідності.

Метод історичного аналізу застосовувався для встановлення генезису зобов'язань відшкодування шкоди взагалі, і відшкодування шкоди, завданої діями особи, яка перебувала у стані крайньої необхідності, зокрема, визначення тенденцій та характеру їхнього розвитку.

Метод логічного аналізу використовувався при дослідженні змісту норм, що регулюють відносини відшкодування шкоди, завданої діями особи, яка перебувала у стані крайньої необхідності.

Метод системно-структурного аналізу слугував для з'ясування місця зобов'язань відшкодування шкоди, завданої діями особи, яка перебувала у стані крайньої необхідності, у системи зобов'язань відшкодування шкоди за цивільним законодавством України, для встановлення системи розподілу прав та обов'язків, які виникають або можуть виникнути у зв'язку із завданням шкоди у стані крайньої необхідності, тощо.

Використання методу порівняльного аналізу дало змогу провести порівняння головних положень відшкодування шкоди, завданої діями особи, яка перебувала у стані крайньої необхідності, з суміжними цивільними відносинами та правовими інститутами у цивільному законодавстві України, а також із відповідними правовими рішеннями у цивільному законодавстві інших країн.

Емпіричним підґрунтям дослідження є положення актів цивільного

законодавства України та практика їхнього застосування, а також положення актів цивільного законодавства інших країн.

Теоретичною основою дослідження є праці вітчизняних та зарубіжних фахівців у галузі цивільного права, кримінального права, загальної теорії права тощо.

Зокрема, це твори М.М. Агаркова, В.Ф. Антонова, О.І. Антонюк, С.С. Алексеева, Ч.Н. Азімова, Д.В. Бобрової, В.А. Васильєвої, В.М. Винокурова, О.В. Дзери, С.Є. Донцова, А.С. Довгерта, О.С. Йоффе, І.С. Канзафарової, Т.С. Ківалової, О.О. Красавчикова, Н.С. Малєїна, В.П. Маслова, Г.К. Матвєєва, В.В. Луця, Р.А. Майданика, Г.Ф. Нінідзе, І.Б. Новицького, В.А. Ойгензихта, О.А. Підопригори, Й.О. Покровського, З.В. Ромовської, С.Д. Русу, В.О. Рясенцева, В.Т. Смирнова, А.О. Собчака, П.Р. Стависького, В.А. Тархова, Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, Ю.С. Червоного, Я.М. Шевченко, М.Я. Шимінової, Р.Б. Шишки, К.К. Яїчкова та ін.

Більшість зазначених авторів досліджували деліктні зобов'язання та відповідальності за завдання шкоди в цілому (Д.В. Боброва, О.С. Йоффе, Н.С. Малєїн, В.П. Маслов, В.Т. Смирнов, А.А. Собчак, Я.М. Шевченко, К.К. Яїчков та ін.). Але значна кількість праць стосується також окремих аспектів проблеми, що є предметом цього дисертаційного дослідження (зокрема, праці О.І. Антонюк, С.Є. Донцова, В.М. Зубара, Г.К. Матвєєва, Г.Ф. Нінідзе, П.Р. Стависького, Є.О. Харитонова, В.А. Черната, Д.С. Шапошнікова, В.Ю. Шемонаєва та ін.).

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертаційному дослідженні сформульовано низку нових положень стосовно формування та розвитку норм, що регулюють відшкодування шкоди, завданої діями особи, яка перебувала у стані крайньої необхідності, які б враховували сучасний стан цивільного законодавства та досягнення цивілістичної думки України.

У межах здійсненого дослідження одержано такі результати, що мають наукову новизну:

уперше:

зроблено висновок про те, що деліктні зобов'язання, які сформувалися у Стародавньому Римі, будувалися за казуїстичним принципом, внаслідок чого на чільне місце виступав факт заподіяння шкоди, через що не враховувалися особливості завдання шкоди, завданої діями особи, яка перебувала у стані крайньої необхідності. Остання ситуація почала враховуватися лише тоді, коли було поставлене питання про колізію правомірних інтересів потерпілого та особи, яка правомірно завдала шкоди;

сформульовано положення, згідно з яким відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності, є особливим видом зобов'язання, що входить до системи, так званого, загального делікту, будучи, разом із тим,

своєрідним винятком із нього. Оскільки завдання шкоди у стані крайньої необхідності є результатом правомірної поведінки, то має йтися не про «делікт» або «спеціальний делікт», а про «нібито делікт»;

обґрунтовано висновок про те, що завдання шкоди у стані крайньої необхідності може слугувати підставою виникнення трьох видів зобов'язань, змістом яких є права та обов'язки їхніх учасників стосовно відшкодування завданої у цьому стані шкоди;

зроблено висновок про існування у Цивільному кодексі України трьох видів спеціальних зобов'язань, які виникають внаслідок завдання шкоди у стані крайньої необхідності: 1) коли суд вирішить покласти обов'язок відшкодування шкоди на особу, в інтересах якої діяла особа, яка завдала шкоди у стані крайньої необхідності; 2) коли суд вирішить зобов'язати особу, в інтересах якої вчинялися дії, і особу, яка завдала шкоди у стані крайньої необхідності, відшкодувати шкоду у певній частці; 3) коли суд вирішить звільнити частково від відшкодування шкоди особу, яка її завдала, і особу, в інтересах якої вчинялися дії в стані крайньої необхідності (тобто, залишить частково шкоду на потерпілому);

обґрунтовано тезу про те, що у випадку, коли суд вирішить звільнити повністю від відшкодування шкоди особу, яка її завдала, і особу, в інтересах якої вчинялися дії в стані крайньої необхідності (тобто, повністю перекласти негативні наслідки завдання шкоди на потерпілого), зобов'язання відшкодування шкоди стають «беззмістовними», а отже припиняють своє існування;

запропонована нова редакція ст.1171 ЦК України «Відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності (гострої потреби)»;

висновок про необхідність вдосконалення не лише змісту норм ЦК України про відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності, але також термінології у цій сфері. Зокрема, пропонується замість не дуже вдалого звороту «крайня необхідність» вживати вираз «гостра потреба», який більш точно відображає сутність цього правового феномену, а також відповідає українській літературній традиції;

дістало подальшого розвитку:

теза про те, що у системі зобов'язань, які виникають внаслідок заподіяння шкоди, виправданим є виокремлення у ній окремої категорії зобов'язань відшкодування шкоди, завданої правомірними діями, у тому числі, завданої діями особи, яка перебувала у стані крайньої необхідності;

положення про те, що поняття крайньої необхідності у цивільному праві може вживатися у широкому та вузькому значенні. Крайня необхідність у широкому розумінні охоплює різноманітні превентивні заходи стосовно усунення небезпеки, а крайня необхідність у вузькому цивілістичному її значенні має розумітися як стан, коли дії, спрямовані на

відвернення шкоди, разом із тим, тягнуть завдання шкоди іншій особі, яка не пов'язана зі створенням загрози;

пропозиція про доцільність врахування в процесі подальшого вдосконалення цивільного законодавства недостатності обмеження кола учасників правовідносин відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності, тільки фізичними та юридичними особами і доповнення цього переліку вказівкою на те, що суб'єктами зазначених зобов'язань можуть бути також держава, територіальні громади та інші соціально-публічні утворення;

положення про те, що у випадках, коли суд вирішить звільнити частково від відшкодування шкоди особу, яка її завдала, і особу, в інтересах якої вчинялися дії в стані крайньої необхідності, виникають часткові зобов'язання відшкодування шкоди, у яких обсяг прав та обов'язків учасників визначаються судом;

удосконалено:

висновок про те, що в сучасному цивільному праві слід чітко розрізняти два зовнішньо подібних інститути: деліктні зобов'язання та зобов'язання відшкодування шкоди, завданої правомірними діями.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані у:

науково-дослідній сфері – висновки дисертаційного дослідження можуть слугувати підґрунтям для подальшого вдосконалення концепції зобов'язань відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності;

сфері правотворчості – на підґрунті положень і висновків дисертаційного дослідження зроблено низку пропозицій щодо уточнення положень актів цивільного законодавства України, якими регулюються відносини відшкодування шкоди, завданої діями особи, яка перебувала у стані крайньої необхідності, та практики їхнього застосування. Зокрема, сформульовано пропозиції щодо вдосконалення деяких положень окремих статей глави 82 ЦК України, в тому числі, запропонована нова редакція ст.1171 «Відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності». Відповідні пропозиції можуть бути використані при удосконаленні цивільного законодавства України;

навчально-методичній роботі – матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані при підготовці навчальних посібників та науково-методичних рекомендацій з цивільного права, при читанні курсу «Цивільне право України» тощо.

Апробація результатів дослідження. Дисертація обговорювалася на засіданні кафедри цивільного права Одеської національної юридичної академії

Результати дисертаційного дослідження доповідалися також на наукових конференціях: 9-ій (61-ій) звітній науковій конференції

професорсько-викладацького і аспірантського складу ОНЮА (26 квітня 2006 р., м. Одеса), IV Міжнародній науково-методичній конференції «Римське право і сучасність» (19-20 травня 2006 р., м. Одеса), Міжнародній науково-практичній конференції «Право, держава, духовність: шляхи розвитку та взаємодії» (13-14 липня 2006 року, м. Одеса), III Міжнародній цивілістичній науковій конференції студентів та аспірантів (4-5 квітня 2008 р., м. Одеса).

Публікації. Основні теоретичні і практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження викладені у шести наукових статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, перелік яких затверджено ВАК України, та чотирьох тезах доповідей на конференціях.

Структура дисертації. Дослідження будується за принципом поступального розгляду окремих питань, які пов'язані проблематикою дисертації.

Робота містить вступ, три розділи, поділені на сім підрозділів, висновки, додаток, список використаної літератури.

Загальний обсяг дисертації становить 201 сторінку, із них основний текст 172 сторінки. Список використаної літератури становить 298 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, її зв'язок з науковою тематикою Одеської національної юридичної академії, сформульовано мету і завдання дослідження, визначено об'єкт, предмет і використані методи дослідження, викладено наукову новизну, висвітлено практичне значення отриманих результатів, їхня апробація, вказано публікації за темою дисертації.

Розділ перший «Огляд літератури та методологічна основа дослідження» присвячений огляду літератури за темою дисертації та загальній характеристиці зобов'язань відшкодування шкоди і визначенню їх місця у системі зобов'язань відшкодування шкоди, завданої в стані крайньої необхідності.

У **підрозділі 1.1. «Огляд літератури за темою дослідження»** зазначається, що важливе значення для встановлення ступеню вивчення проблеми і визначення напрямків дисертаційного дослідження мають наукові праці фахівців у галузі цивільного права, які спеціально або частково торкалися аналізованих питань. При цьому, для розгляду і визначення стану вивчення проблеми найбільше значення мають наукові дослідження, спеціально присвячені розгляду різних аспектів відшкодування шкоди, завданої правомірними діями. Зокрема, серед досліджень у цій галузі, передусім, було проаналізовано дисертації таких вітчизняних цивілістів

як О.І. Антонюк, В.М. Зубар, Г.К. Матвєєв, П.Р. Стависький, Є.О. Харитонов, В.Ю. Шемонаєв. Деякі з них присвячені аналізу умов відшкодування шкоди (у тому числі, особливостям окремих умов відшкодування, пов'язаних зі встановленням правомірності дій, якими завдано шкоду (праці Г.К. Матвєєва), але більшість – стосується дослідження окремих випадків відшкодування шкоди, завданої правомірними діями: при самозахисті (О.І. Антонюк,), при рятуванні майна юридичної або фізичної особи, майна життя, здоров'я юридичної або фізичної особи (П.Р. Стависький, В.А. Чернат, Д.С. Шапошніков), при діях в майнових інтересах іншої особи без її доручення (В.М. Зубар, Є.О. Харитонов), при загальній аварії (В.Ю. Шемонаєв). Аналіз наукових праць, що стосуються відшкодування шкоди, завданої правомірними діями взагалі і діями у стані крайньої необхідності, зокрема, дозволив зробити висновок про значний інтерес до загальних питань деліктних зобов'язань, наявність цікавих досліджень окремих видів зобов'язань і, разом з тим, про недостатній рівень дослідження питань, що стосуються спеціальних зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди діями особи, яка знаходилася у стані крайньої необхідності, у юридичній літературі. Тому дослідження питань, пов'язаних із відповідною проблематикою, є актуальними з теоретичної та практичної точок зору і наявні усі підстави для вивчення цієї проблеми.

У підрозділі 1.2. «Загальна характеристика зобов'язань відшкодування шкоди за цивільним законодавством України» основну увагу приділено генезису деліктних зобов'язань та формуванню їх концепції у вітчизняному цивільному законодавстві. Зазначено, що категорія зобов'язань, які виникають внаслідок завдання шкоди, почала формуватися давно і вже у класичному римському приватному праві набула практично довершеного вигляду. Внаслідок цього давньоримська система деліктних зобов'язань справила помітний вплив на характер регулювання відповідних відносин у більш пізніх системах цивільного права, у тому числі, й у цивільному праві України.

Після поступової трансформації вітчизняної законодавчої концепції зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди, вони розглядаються не тільки як відповідальність за завдання шкоди, але також і як спосіб захисту цивільних прав та законних інтересів учасників цивільних відносин. Із врахуванням цієї обставини зобов'язання відшкодування шкоди визначаються у дисертації як такі, що зумовлені завданням шкоди правам та інтересам іншої особи правовідносини, одна зі сторін яких (потерпілий, кредитор) має право вимагати від особи, яка завдала шкоду (або від іншої особи, вказаної у законі), відшкодування завданої їй шкоди, а боржник зобов'язаний цю вимогу потерпілої особи виконати. Способом захисту

цивільних прав та законних інтересів учасників цивільних відносин є зобов'язання відшкодування шкоди, завданої правомірними діями (бездіяльністю), які вже внаслідок своєї правомірності не можуть визнаватися винними. Зазначене стосується, передусім, завдання шкоди у стані необхідної оборони та крайньої необхідності.

Аналіз існуючої системи зобов'язань відшкодування шкоди дозволив дійти висновку про те, що відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності, є особливим видом зобов'язання, яке входить до системи, так званого, загального делікту, будучи, разом із тим, своєрідним винятком із нього. Якщо, за загальним правилом, кожне завдання шкоди вважається протиправним, то завдання шкоди у стані крайньої необхідності вже за визначенням є результатом правомірної поведінки. Тому, на думку автора, має йтися не про «спеціальний делікт», а про «нібито делікт» у межах генерального делікту.

Розділ другий «Завдання шкоди в стані крайньої необхідності як підстава виникнення зобов'язань її відшкодування» присвячено дослідженню поняття та ознак крайньої необхідності, а також питанням розмежування крайньої необхідності з суміжними категоріями цивільного права.

У *підрозділі 2.1. «Поняття крайньої необхідності»* досліджено питання визначення крайньої необхідності. Для цього було проаналізовано походження інституту крайньої необхідності, що дало можливість встановити генезис особливостей правового регулювання відповідних відносин у вітчизняному законодавстві. Внаслідок проведеного дослідження зроблено висновок, що у римському праві не існувало загального законодавчого визначення крайньої необхідності, так само як не існувало і самого інституту крайньої необхідності. Античному праву була відома лише сама ідея доцільності врахування при визначенні підстав виникнення зобов'язань тієї обставини, що шкода може бути завдана під впливом гострої потреби відвернення шкоди. Одним із конкретних випадків прояву такої гострої потреби усунення небезпеки була загальна аварія.

Філософське підґрунтя крайньої необхідності склалося у XVII ст., коли в Європі формується доктрина природних прав людини, під впливом якої, головним чином, і відбувається подальший розвиток учення про крайню необхідність.

Із врахуванням тієї обставини, що традиційно більшу увагу дослідженню зазначеного інституту приділялося в науці кримінального права, а також ту обставину, що поняття крайньої необхідності, сформульоване у цій галузі, використовувалося іншими галузями права, автором здійснений аналіз співвідношення цих понять у цивільному та кримінальному законодавстві з метою більш чіткого окреслення кола

специфічних ознак, притаманних інституту крайньої необхідності у цивільному законодавстві України і встановлення засад його цивілістичного визначення. Зокрема, проведений аналіз дозволив зробити висновок про те, що дії у стані крайньої необхідності по-різному оцінюються залежно від специфіки тієї чи іншої галузі права, хоча категорія крайньої необхідності має також і загальні, міжгалузеві риси. Зокрема, у цивільному праві крайня необхідність розуміється ширше, ніж у праві кримінальному. Виходячи з порівняльного аналізу крайньої необхідності у кримінальному та цивільному праві, а також із сукупності характерних ознак, притаманних крайній необхідності у цивільному праві, пропонується авторське визначення цього інституту. Крайня необхідність визначається як стан, при якому для усунення небезпеки виникнення шкоди охоронюваним законом правам чи інтересам іншого учасника цивільних відносин, особа змушена завдати шкоди учасникам цивільних відносин, не пов'язаних зі створенням загрози, оскільки зазначену небезпеку за даних умов відвернути іншими засобами було неможливо.

Враховуючи ту обставину, що поняття крайньої необхідності у цивільному праві є ширшим, ніж у праві кримінальному, пропонується розрізняти крайню необхідність у широкому та вузькому значенні. Крайня необхідність у широкому розумінні охоплює також і різноманітні превентивні заходи стосовно усунення небезпеки, що загрожує цивільним правам та правомірним інтересам. Натомість, крайня необхідність у вузькому цивілістичному її значенні має розумітися як стан, коли дії, спрямовані на відвернення шкоди, разом із тим, тягнуть завдання шкоди іншій особі, не пов'язаній зі створенням загрози.

У **підрозділі 2.2. «Ознаки крайньої необхідності»** зазначається, що ознаками крайньої необхідності, які впливають з концепції та змісту ст. 1171 ЦК України, на думку автора, є такі: 1) шкода при крайній необхідності завдається для усунення небезпеки, що загрозувала іншій фізичній або юридичній особі; 2) особа у стані крайньої необхідності завдає шкоди з метою усунення реальної небезпеки; 3) небезпека цивільним правам та інтересам, що охороняються законом (правомірним інтересам), може бути створена природними явищами, будь-якими діями чи бездіяльністю людей, технічними факторами, фізіологічним (біологічним) станом інших людей, поведінкою тварин; 4) крайня необхідність відсутня, якщо шкода вже завдана (крім випадку часткового завдання шкоди, тобто, коли існує загроза її подальшого заподіяння); 5) крайня необхідність має місце, якщо цю небезпеку за даних умов не можна було усунути іншими засобами. Саме сукупність названих вище ознак є достатньою і має слугувати основою визначення поняття крайньої необхідності.

Розглянуто також питання так званої «невдалої» крайньої необхідності

та проблему визначення «пріоритетності благ». Оскільки зазначена проблема існує не лише у кримінальному, але й у цивільному праві, обґрунтовується висновок, що, хоча у ст. 1171 ЦК України не згадується про те, що завдана шкода має бути меншою, ніж та, яка загрожувала, але така вимога впливає із положень частини 1 ст. 1171 ЦК України, згідно з яким завдання шкоди іншій особі має бути єдиним засобом усунення небезпеки.

Підрозділ 2.3. «Розмежування крайньої необхідності з суміжними категоріями цивільного права» присвячений розмежуванню крайньої необхідності з такими суміжними щодо неї категоріями цивільного права, як загальна аварія, необхідна оборона, рятування тощо.

Співставлення інститутів крайньої необхідності та загальної аварії і відповідних зобов'язань, дозволило автору зробити висновок про те, що, незважаючи на низку спільних рис, між ними існує також багато істотних відмінностей. По-перше, відрізняється характеристика суб'єктів, яким може бути заподіяна шкода. У стані крайньої необхідності шкода заподіюється третій особі або інтересу, не пов'язаному зі створенням небезпеки. Натомість, при загальній аварії шкода може бути завдана як невинному учаснику морського перевезення, так і особі, з вини якої виникла небезпека. По-друге, особа не може бути визнана такою, що діяла в стані крайньої необхідності, якщо вона сама створила небезпечну ситуацію, у той час як розподіл загальноаварійних збитків можливий і в тому випадку, коли загальна для судна, фрахту і вантажу небезпека виникла з вини одного з учасників договору морського перевезення. З врахуванням цих обставин робиться висновок, що загальну аварію слід розглядати як спеціальний (окремий) вид зобов'язань, що виникають внаслідок дій в стані крайньої необхідності.

Порівняння крайньої необхідності з таким правовим інститутом, пов'язаним із визначенням наслідків відвернення шкоди, як необхідна оборона, дало підстави для таких висновків. Завдання шкоди у стані крайньої необхідності відрізняється від завдання шкоди у стані необхідної оборони низкою рис: 1) за загальним правилом, шкода, завдана при необхідній обороні, не відшкодовується; шкода, завдана при крайній необхідності, навпаки, підлягає відшкодуванню; 2) при необхідній обороні небезпека завжди походить від нападника-людини; при крайній необхідності джерело небезпеки значення не має; 3) при необхідній обороні шкода завдається особі, від якої походить небезпека; при крайній необхідності шкода може бути завдана іншим особам; 4) при необхідній обороні шкода відшкодовується (якщо існує обов'язок її відшкодування) особою, яка її завдала, або особою, яка вчинила протиправну дію; при крайній необхідності існує низка варіантів визначення особи, на яку покладається обов'язок відшкодування шкоди.

Розмежування таких категорій як «усунення небезпеки» та «дії в стані крайньої необхідності» привело до висновку про те, що у структурі вітчизняного Цивільного кодексу достатньо послідовно розрізняються наслідки дій, спрямованих на усунення небезпеки чи запобігання завданню шкоди, захист чужих майнових інтересів тощо (глави 79 та 80 ЦК України), і завдання шкоди у стані крайньої необхідності (ст. 1171, яка знаходиться у главі 82 ЦК України). У ЦК України розмежування зазначених відносин проводиться за ознакою об'єкта, якому загрозувала небезпека, суб'єкта, якому завдана шкода, та характеру дій, спрямованих на усунення небезпеки. Це дозволяє достатньо чітко розмежувати зобов'язання відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності, та інші недоговірні зобов'язання, спрямовані на запобігання загрози виникнення шкоди.

Розділ третій «Особливості зобов'язань відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності» присвячений аналізу особливостей суб'єктного складу відповідних зобов'язань та специфіці розподілу прав та обов'язків між їх учасниками.

У підрозділі 3.1. «Суб'єкти зобов'язань відшкодування шкоди, завданої в стані крайньої необхідності» основну увагу приділено особливостям визначення суб'єктного складу та характеристиці окремих суб'єктів зобов'язань відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності. Зокрема, зазначається, що хоча у більшості випадків суб'єктами зобов'язань відшкодування шкоди є дві сторони – боржник і кредитор, разом із тим, нерідко учасниками таких зобов'язань може бути й більша кількість осіб. Зазначене стосується й завдання шкоди у стані крайньої необхідності.

В процесі аналізу суб'єктного складу досліджуваних зобов'язань автором звертається увага на особливості визначення кола потенційних суб'єктів правовідносин у цій сфері. Зокрема, відмічається, що ст. 2 ЦК України передбачає, що учасниками цивільних відносин можуть бути фізичні та юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. Разом із тим, у першій частині цієї норми йдеться про те, що учасниками цивільних відносин є фізичні особи та юридичні особи, а у другій частині – вказується, що учасниками цивільних відносин є: держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. У цьому автором вбачаються підстави приєднатися до позиції тих науковців, які вважають, що у Цивільному кодексі України розрізняються два види учасників цивільних відносин: суб'єкти приватного права і суб'єкти публічного права. На такому підґрунті автором робиться висновок, що з буквального тлумачення ст. 1171 ЦК України випливає, що учасниками відповідних відносин можуть бути лише

фізичні або юридичні особи, тобто, лише суб'єкти приватного права. Що ж стосується держави та інших соціально-публічних утворень, то за буквальною значенням ст. ст. 1171 ЦК України та положеннями ст. 2 ЦК України вони учасниками даних правовідносин бути не можуть.

Крім того, аналіз зобов'язання відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності, дозволив автору зробити висновок про поліваріантність їхнього суб'єктного складу. Зокрема, як впливає зі ст. 1171 ЦК України, учасниками зобов'язань відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності, можуть бути: 1) особа, яка завдала шкоду (заподіювач шкоди); 2) особа, якій завдана шкода (потерпіла); 3) особа, в інтересах якої вчинялися дії у стані крайньої необхідності, у процесі здійснення котрих, була завдана шкода потерпілому. При цьому особою, зобов'язаною до відшкодування шкоди, може бути як особа, яка завдала шкоду, так і третя особа, в інтересах котрої вчинялися дії в стані крайньої необхідності. У цьому випадку зобов'язання відшкодування шкоди виникають між потерпілою особою та особою, в інтересах якої вчинялися дії в стані крайньої необхідності. Тоді перша з них буде кредитором, а друга – боржником. Крім того, згідно з частиною 2 ст. 1171 ЦК України особа, яка завдала шкоди, діючи в стані крайньої необхідності, та особа, в інтересах якої вчинялися дії в стані крайньої необхідності, можуть виступати як співборжники за частковим зобов'язанням.

У підрозділі 3.2. «Розподіл прав та обов'язків між учасниками зобов'язань відшкодування шкоди, завданої в стані крайньої необхідності» зазначається, що завдання шкоди у стані крайньої необхідності є підставою виникнення не одного, а системи зобов'язань.

По-перше, існує загальне правило про виникнення зобов'язання відшкодування шкоди між особою, яка її заподіяла, і потерпілою особою. Змістом цього зобов'язання є право потерпілої особи на відшкодування завданої шкоди і обов'язок заподіювача шкоди цю шкоду відшкодувати. По-друге, правилами частини 2 ст. 1171 ЦК України встановлено низку винятків із загального правила про відшкодування шкоди особою, яка її завдала, що надає суду можливість врахувати обставини справи, особистості того, хто завдав шкоди, визначення співвідношення інтересів сторін тощо. Відповідно до положень цієї норми ЦК України можуть виникати три види спеціальних зобов'язань. Перше з таких зобов'язань може виникнути тоді, коли суд вирішить покласти обов'язок відшкодування шкоди на особу, в інтересах якої діяла особа, яка завдала шкоди у стані крайньої необхідності. У цьому випадку змістом вказаного зобов'язання є право потерпілої особи на відшкодування завданої шкоди і обов'язок особи, в інтересах якої діяв заподіювач шкоди цю шкоду відшкодувати. Друге із спеціальних зобов'язань виникає тоді, коли суд вирішить зобов'язати особу, в інтересах якої

вчинялися дії, і особу, яка завдала шкоди у стані крайньої необхідності, відшкодувати шкоду у певній частці. Змістом такого зобов'язання є право потерпілої особи на відшкодування завданої шкоди і обов'язок особи, в інтересах якої вчинялися дії, та заподіювача шкоди цю шкоду відшкодувати у певній частці, визначеній для кожної з них судом. Третє зі спеціальних зобов'язань може виникнути тоді, коли суд вирішить звільнити частково від відшкодування шкоди особу, яка її завдала, і особу, в інтересах якої вчинялися дії в стані крайньої необхідності (тобто, залишить частково шкоду на потерпілому). Змістом зазначеного зобов'язання є право потерпілої особи на відшкодування певної частки завданої шкоди і обов'язок особи, в інтересах якої вчинялися дії, та /або заподіювача шкоди цю шкоду відшкодувати у певній частці, визначеній для кожної з них судом. У випадку, коли суд вирішить звільнити повністю від відшкодування шкоди особу, яка її завдала, і особу, в інтересах якої вчинялися дії в стані крайньої необхідності (тобто, повністю перекласти негативні наслідки завдання шкоди на потерпілого), зобов'язання відшкодування шкоди стають «беззмістовними», а тому припиняють своє існування.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** викладені основні найбільш важливі науково-теоретичні та практичні результати, отримані на основі проведеного дисертаційного дослідження.

1. Аналіз наукових праць, що стосуються відшкодування шкоди, завданої правомірними діями взагалі та діями у стані крайньої необхідності, зокрема, дозволив авторові зробити висновок про недостатній рівень дослідження питань, що стосуються спеціальних зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди діями особи, яка знаходилася у стані крайньої необхідності у юридичній літературі. Тому дослідження питань, пов'язаних із відповідною проблематикою, є актуальними з теоретичної та практичної точок зору.

2. Завдання шкоди у стані крайньої необхідності є підставою виникнення зобов'язань відшкодування шкоди, які визначаються як зумовлені завданням шкоди правам та інтересам іншої особи правовідносини, одна зі сторін яких (потерпілий, кредитор) має право вимагати від особи, яка завдала шкоду (або від іншої особи, вказаної у законі), відшкодування завданої їй шкоди, а боржник зобов'язаний цю вимогу потерпілої особи виконати.

3. Зобов'язання відшкодування шкоди, завданої правомірними діями (бездіяльністю), є засобом захисту цивільних прав та законних інтересів.

Сказане стосується, передусім, завдання шкоди у стані необхідної оборони та крайньої необхідності.

4. Відшкодування шкоди, завданої в стані крайньої необхідності, є особливим видом зобов'язання, яке входить до системи загального делікту, будучи винятком із нього. Якщо, за загальним правилом, завдання шкоди вважається протиправним, то завдання шкоди у стані крайньої необхідності за визначенням є результатом правомірної поведінки. Тому тут має йтися не про «спеціальний делікт», а про «нібито делікт».

5. Крайня необхідність характеризується як загально-правова категорія, що має певні особливості залежно від того, про які відносини йдеться.

При визначенні цього поняття стосовно цивільного права необхідно розрізняти крайню необхідність у широкому і вузькому значенні. Крайня необхідність в цивільному праві у широкому значенні – це стан, наявність якого дає особі право застосовувати будь-які не заборонені законом засоби для усунення небезпеки, що загрожує їй або іншим суб'єктам права. Крайня необхідність у цивільному праві у вузькому її розумінні – це гостра потреба вчиняти дії, спрямовані на відвернення шкоди собі або іншим особам, які, разом із тим, полягають у завданні шкоди іншим учасникам цивільних відносин.

6. Ознаками крайньої необхідності у цивільному праві є:

1) існування на момент виникнення крайньої необхідності реальної небезпеки, що виникла не з вини особи, якій завдається шкода; 2) завдання шкоди з метою усунення небезпеки, що загрожує цивільним правам або інтересам фізичної або юридичної особи; 3) неможливість за даних умов усунути небезпеку іншими, крім завдання шкоди, засобами. Наявність цих ознак слугує критерієм розмежування крайньої необхідності та суміжних правових інститутів, пов'язаних із завданням шкоди при усуненні небезпеки її виникнення.

7. Суб'єктами зобов'язань відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності, можуть бути: 1) особа, яка завдала шкоду (заподіювач шкоди); 2) особа, якій завдана шкода (потерпіла); 3) особа, в інтересах якої вчинялися дії у стані крайньої необхідності, у процесі здійснення котрих була завдана шкода потерпілому.

При цьому особою, зобов'язаною до відшкодування шкоди, може бути як особа, яка завдала шкоду, так і третя особа, в інтересах якої вчинялися дії в стані крайньої необхідності. У цьому випадку зобов'язання відшкодування шкоди виникають між потерпілою особою та особою, в інтересах якої вчинялися дії в стані крайньої необхідності. Тоді перша з них буде кредитором, а інша – боржником. Крім того, згідно з частиною 2 ст. 1171 ЦК України особа, яка завдала шкоди, діючи в стані крайньої необхідності, та особа, в інтересах якої вчинялися дії в стані крайньої необхідності, можуть

виступати як співборжники за частковим зобов'язанням.

8. Завдання шкоди у стані крайньої необхідності слугує підставою виникнення не одного, а системи зобов'язань.

По-перше, існує загальне правило про виникнення зобов'язання відшкодування шкоди між особою, яка її заподіяла, і потерпілою особою. Змістом цього зобов'язання є право потерпілої особи на відшкодування завданої шкоди і обов'язок заподіювача шкоди цю шкоду відшкодувати.

По-друге, правилами частини 2 ст. 1171 ЦК України встановлено низку винятків із загального правила про відшкодування шкоди особою, яка її завдала, що надає суду можливість врахувати обставин справи, особистості того, хто завдав шкоди, визначити співвідношення інтересів сторін тощо. Відповідно до положень цієї норми ЦК України можуть виникати три види спеціальних зобов'язань.

Перше з таких зобов'язань виникає тоді, коли суд вирішить покласти обов'язок відшкодування шкоди на особу, в інтересах якої діяла особа, котра завдала шкоди у стані крайньої необхідності. У цьому випадку змістом вказаного зобов'язання є право потерпілої особи на відшкодування завданої шкоди і обов'язок особи, в інтересах якої діяла особа, котра завдала шкоди у стані крайньої необхідності (заподіювача шкоди) цю шкоду відшкодувати.

Друге зі спеціальних зобов'язань виникає тоді, коли суд вирішить зобов'язати особу, в інтересах якої вчинялися дії, і особу, яка завдала шкоди у стані крайньої необхідності, відшкодувати шкоду у певній частці. Змістом такого зобов'язання є право потерпілої особи на відшкодування завданої шкоди і обов'язок особи, в інтересах якої вчинялися дії, та заподіювача шкоди цю шкоду відшкодувати у певній частці, визначеній для кожної з них судом.

Третє зі спеціальних зобов'язань може виникнути тоді, коли суд вирішить звільнити частково від відшкодування шкоди особу, яка її завдала, і особу, в інтересах якої вчинялися дії в стані крайньої необхідності (тобто, залишить частково шкоду на потерпілому). Змістом зазначеного зобов'язання є право потерпілої особи на відшкодування певної частки завданої шкоди і обов'язок особи, в інтересах якої вчинялися дії, та /або заподіювача шкоди цю шкоду відшкодувати у певній частці, визначеній для кожної з них судом.

У випадку, коли суд вирішить звільнити повністю від відшкодування шкоди особу, яка її завдала, і особу, в інтересах якої вчинялися дії в стані крайньої необхідності, зобов'язання відшкодування шкоди стають «беззмістовними», а отже припиняють своє існування.

9. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення окремих положень глави 82 ЦК України, в тому числі, запропонована нова редакція ст. 1171 ЦК України «Відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності (гострої потреби)». У новій редакції частину першу зазначеної статті

пропонується викласти таким чином: «Шкода, завдана учаснику цивільних відносин у зв'язку із вчиненням дій, спрямованих на усунення небезпеки, що загрожувала цивільним правам чи інтересам іншого учасника таких відносин, якщо цю небезпеку за даних умов не можна було усунути іншими засобами (гостра потреба), відшкодовується тим, хто її завдав». Запропоновано також вдосконалення термінології та позначення окремих категорій у цій сфері. Зокрема, пропонується замість не дуже вдалого звороту «крайня необхідність» вживати вираз «гостра потреба», який більше відповідає українській літературній традиції.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Волков О.А. Питання співвідношення загальної аварії та крайньої необхідності при морських перевезеннях /О.А. Волков //Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література. – 2006. – Вип. 28. – С. 174–179.

2. Волков О.А. Поняття та ознаки крайньої необхідності /О.А. Волков //Вісник прокуратури. – 2006. – № 1 (55). – С. 57–62.

3. Волков О.А. Про існування прототипу інституту крайньої необхідності в римському праві /О.А. Волков //Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література. – 2007. – Вип. 31. – С. 158–162.

4. Волков О.А. Ознаки крайньої необхідності за цивільним та кримінальним законодавством України: порівняльний аналіз /О.А. Волков //Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література. – 2007. – Вип. 33. – С. 56–60.

5. Волков О.А. Суб'єкти зобов'язань відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності /О.А. Волков //Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література. – 2008. – Вип. 41. – С. 176–184.

6. Волков О.А. Розмежування крайньої необхідності та суміжних категорій цивільного права /О.А. Волков //Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література. – 2008. – Вип. 42. – С. 181–186.

7. Волков А.А. «Родосский закон о выбрасывании» как прототип норм о крайней необходимости в римском праве /А.А. Волков //Римське право і сучасність: матеріали IV Міжнародної науково-методичної конференції, 19-20 травня 2006 р., м. Одеса. – Одеса: Фенікс, 2006. – С. 170–171.

8. Волков О.А. Загальна аварія та крайня необхідність при морських перевезеннях /О.А. Волков //Науково-практична конференція «Проблеми

правового забезпечення підприємницької діяльності, пов'язаної з морем». Програма та тези доповідей. – м. Одеса, 17 березня 2006р. – С. 82–84.

9. Волков О.А. Ознаки крайньої необхідності за цивільним законодавством України /О.А. Волков //Правове життя сучасної України. Тези доповідей 9-ї звітної наукової конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу. – Одеса: Юридична література. – 2006. – С. 170–171.

10. Волков О.А. Щодо визначення ознак категорії «крайня необхідність» /О.А. Волков //Збірник тез наукових робіт учасників III Міжнародної цивілістичної наукової конференції студентів та аспірантів (4-5 квітня 2008 р.). – Одеса: Фенікс, 2008. – Ч. 2. – 2008. – С. 7–9.

АНОТАЦІЯ

Волков О.А. Зобов'язання відшкодування шкоди, завданої в стані крайньої необхідності за цивільним законодавством України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2009.

Дисертація присвячена дослідженню і обґрунтуванню теоретичних та практичних питань зобов'язань відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності за цивільним законодавством України. Проаналізовано поняття, типологію зобов'язань відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності за ЦК України, їх співвідношення з деліктними зобов'язаннями, особливості суб'єктного складу зобов'язань відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності, та розподілу прав та обов'язків між учасниками досліджуваних зобов'язань. Значну увагу приділено розгляду питань визначення крайньої необхідності, а також розмежуванню крайньої необхідності з суміжними категоріями цивільного права. Здійснено також аналіз виправданості вживаної термінології та позначення окремих категорій у цій сфері з відповідними пропозиціями щодо їх вдосконалення.

Сформульовані пропозиції стосовно вдосконалення норм чинного цивільного законодавства.

Ключові слова: зобов'язання, шкода, крайня необхідність, гостра потреба, правомірні дії, відвернення загрози, відшкодування.

АННОТАЦИЯ

Волков А.А. Обязательства возмещения вреда, причиненного в состоянии крайней необходимости по гражданскому праву Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических

наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Одесская национальная юридическая академия, 2009.

Диссертационная работа посвящена исследованию вопросов обязательств возмещения вреда, причиненного в состоянии крайней необходимости по гражданскому праву Украины. В работе дан обзор научных трудов, касающихся проблематики диссертационного исследования, и определено состояние правовых аспектов регулирования обязательств возмещения вреда, причиненного в состоянии крайней необходимости, в гражданском праве Украины.

На основании анализа понятия и типологии обязательств возмещения вреда, причиненного в состоянии крайней необходимости, сделан вывод о том, что в современном гражданском праве Украины происходит процесс формирования дифференцированной системы обязательств, возникающих вследствие причинения вреда, что делает целесообразным выделение в ней отдельной категории обязательств возмещения вреда, причиненного правомерными действиями, в частности, причиненного действиями лица, совершенными в состоянии крайней необходимости. Автором сделан вывод о том, что в современном гражданском праве следует разграничивать два внешне схожих института: деликтные обязательства и обязательства по возмещению вреда, причиненного правомерными действиями, и вносится предложение об отнесении причинения вреда в состоянии крайней необходимости к «как бы деликтам».

Исследуются гражданско-правовые вопросы, связанные с понятием и основными признаками крайней необходимости, ее соотношением со смежными категориями гражданского права.

Анализ соотношения понятия крайней необходимости в гражданском и уголовном праве позволил автору сделать вывод, что категория крайней необходимости в гражданском праве является более широкой, чем в праве уголовном. Поэтому предлагается различать крайнюю необходимость в широком и в узком значении. Крайняя необходимость в широком понимании включает разнообразные превентивные меры, направленные на устранение опасности гражданским правам и охраняемым законом (правомерным) интересам. В то же время, крайняя необходимость в узком цивилистическом понимании (значении) – это действия, направленные на предотвращение вреда, которые, тем не менее, влекут причинение вреда другому лицу, не связанному с созданием опасности.

Анализ законодательства, регулирующего указанные отношения, позволил диссертанту сделать вывод о том, что в процессе дальнейшего совершенствования гражданского законодательства целесообразно учитывать недостаточность ограничения круга участников правоотношений

возмещения вреда, причиненного в состоянии крайней необходимости только физическими и юридическими лицами. Этот перечень должен быть дополнен указанием на то, что субъектами указанных правоотношений могут быть также государство, территориальные громады и иные социально-публичные образования.

В диссертации сформулированы предложения по совершенствованию норм действующего законодательства.

Ключевые слова: обязательства, вред, крайняя необходимость, острая потребность, правомерные действия, предотвращение опасности, возмещение.

SUMMARY

Volkov O.A. Liability for damages inflicted in extreme necessity under civil law of Ukraine. – Manuscript.

Dissertation for the Candidate of Law degree. – speciality 12.00.03 – civil law and procedure: family law: international private law. - Odessa National Academy of Law, Odessa, 2009.

The dissertation researches and substantiates theoretical and practical issues of the liability for damages inflicted in extreme necessity under civil law of Ukraine. The concept and typology of the liability for damages inflicted in extreme necessity under Civil Code of Ukraine as well as their correlation with tort obligations are analysed. The peculiarities of subjective composition of the liability for damages in extreme necessity and the distribution of rights and obligations of the participants thereof were researched.

Special attention was paid to the definition of extreme necessity and its distinction from the conterminous civil law categories. The justifiability of traditional terminology including some special categories in the sphere was analysed: appropriate propositions as to its refinement were moved forward.

The proposals as to the perfection of the legal provisions in force were formulated.

Key words: liability, obligation, damage, extreme necessity, lawful acts, removal of a threat, compensation.